

Visiedocument voor ontwikkelteams

Thema: kerndoelen seksualiteit en seksuele diversiteit en de borging van seksuele en relationele vorming (PO, VO en SO)

1. Kerndoelen seksualiteit en seksuele diversiteit

Sinds eind 2012 zijn scholen verplicht aandacht te besteden aan seksualiteit en diversiteit, waaronder seksuele diversiteit. Scholen hebben daarnaast de taak te zorgen voor een sociaal veilig klimaat in en om de school en aandacht te besteden aan burgerschap. Scholen zijn echter vrij om hier zelf invulling aan te geven.

De verplichting om aandacht te besteden aan seksualiteit en seksuele diversiteit geldt voor het basisonderwijs, voortgezet onderwijs (onderbouw) en het speciaal onderwijs. Het ministerie van OC&W wil hiermee aan de ene kant seksuele dwang of grensoverschrijdend gedrag voorkomen en negatief gedrag tegenover lesbiennes, homo's, bi's, trans en interseksepersonen (LHBTI's). Aan de andere kant gaat het om bevorderen van seksuele weerbaarheid en acceptatie van LHBTI's. Het ministerie heeft de ontwikkelteams gevraagd om de kerndoelen op het gebied van seksualiteit en seksuele diversiteit aan te scherpen.

Ook in andere kerndoelen zijn aanknopingspunten te vinden met seksuele vorming. Leerlingen moeten bijvoorbeeld ook voor hun eigen gezondheid en welzijn zorgen en kennis hebben van functies van het lichaam.

- **Kerndoel 38 voor het primair onderwijs**

De leerlingen leren hoofd zaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en

met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.

- **Kerdoel 43 voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs**
De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen, leert de betekenis voor de samenleving te zien van respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen, en leert respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.
- **Kerdoel 53 voor het speciaal onderwijs**
De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.

In het SO en VSO komt seksuele vorming, seksuele diversiteit en seksuele weerbaarheid terug in de kerndoelen 2, 3, 21, 23, 31. Meer informatie: [Kerndoelen \(V\)SO en seksuele vorming](#)

2. Seksuele en relationele vorming en seksuele diversiteit

Seksualiteit ontwikkelt zich vanaf de geboorte en is een wezenlijk onderdeel van het mens-zijn gedurende het hele leven. Seksualiteit wordt geuit en ervaren in gevoelens, gedachten, opvattingen, rollen en relaties. Relationele en seksuele vorming houdt rekening met de verschillende ontwikkelingsfasen en de leefwereld van kinderen en jongeren en is gebaseerd op een brede visie over seksuele gezondheid en welzijn.

Door kinderen van jongs af aan adequate kennis, waarden, normen en vaardigheden bij te brengen, zijn ze beter in staat om positieve relaties aan te gaan, te genieten van seksualiteit, zorg te dragen voor anticonceptie en gezinsplanning en verantwoordelijkheid te nemen voor hun eigen en andermans seksuele gezondheid, weerbaarheid en welzijn (bron: SLO leerplankader). Kinderen van jongs af aan kennis, waarden en vaardigheden bijbrengen kan ook bijdragen aan acceptatie van LHBTI's.

Urgentie

Eén op de 20 mensen heeft lesbische, homoseksuele, biseksuele of transgender (LHBT) gevoelens. Oppervlakkig gezien gaat het goed met deze groep in Nederland: 7 op de 10 mensen vindt homoseksualiteit geen probleem, maar als je verder kijkt zie je zowel maatschappelijke als individuele problemen. Eén op de 10 mensen is homo-negatief, in zekere zin kun je stellen dat dat er in elke klas twee zijn. Ook vindt één op de 3 het aanstootgevend als twee mannen op straat zoenen. Bij vrouwen is dat een kwart. Homo- en biseksuele jongens krijgen veelvuldig te maken met discriminatie en geweld. Twee op de vijf werd wel eens uitgescholden vanwege de seksuele voorkeur, een op de zes werd wel eens bedreigd en een op de negen is wel eens geschopt en geslagen (bron: Seks onder je 25^e). Lesbische en biseksuele meisjes krijgen hier minder mee te

maken. Homo is nog steeds het meest gebruikte scheldwoord en terwijl hetero-jongeren hun leven een 8 geven, geven LHBT-jongeren hun leven een 6. Tot slot, suïcide ligt bij LHB-jongeren 5 keer hoger dan bij hetero-jongeren en bij transgender jongeren is dit percentage zelfs 10 keer hoger.

Onderzoek laat daarnaast zien dat nog altijd veel jongeren, vooral meisjes, slachtoffer zijn van seksueel geweld. Vijf procent van de meisjes en 2% van de jongens heeft seksueel geweld meegemaakt voor hun 12e jaar (bron: survey Seksuele gezondheid in Nederland, 2017). Na het twaalfde jaar loopt vooral het aantal meisjes dat met seksuele dwang te maken krijgt op: Twee procent van de jongens en 11% van de meisjes onder de vijftientig geeft aan dat ze ooit zijn gedwongen om iets te doen of toe te staan op seksueel gebied wat ze niet wilden (bron: survey Seks onder je 25^e, 2017).

Daarnaast laat het condoomgebruik te wensen over. Bij de eerste geslachtsgemeenschap gebruiken, net als in 2012, ruim zeven op de tien jongeren een condoom, maar bij latere seksuele contacten wordt het condoom vaak achterwege gelaten. Bij jongens is condoomgebruik met de laatste partner ook behoorlijk afgenomen. Bij losse contacten is het condoomgebruik laag. Ruim vier op de tien jongeren voor wie de laatste sekspartner een one-nightstand was, geeft aan dat hierbij geen condoom werd gebruikt. Van de jongeren die vaker seks, maar geen relatie hadden met de laatste sekspartner, gebruikte driekwart niet altijd condooms. Het bij je dragen van condooms is een belangrijke voorspeller voor het gebruik ervan. Toch denken veel jongeren negatief over het bij zich hebben van condooms. Veertig procent van de jongens en dertig procent van de meisjes vindt dat je op seks uit bent als je condooms bij je hebt. Het bij je dragen van condooms lijkt bovendien een 'mannending'. Van de seksueel ervaren jongens heeft 52% meestal of altijd condooms bij zich, bij meisjes is dat 25% (Seks onder je 25^e, 2017).

Het huidige onderwijsaanbod rondom seksuele vorming is versnipperd, weinig doelgericht, docentafhankelijk, niet geborgd in een doorlopende leerlijn en niet alle onderwerpen komen aan bod (Inspectie van Onderwijs, 2016;). Professionals en ouders voelen zich niet altijd toegerust om kinderen en jongeren adequaat te begeleiden in hun seksuele ontwikkeling. Jongeren waarderen seksuele vorming op school laag, met een 5.8; niet alle thema's komen voldoende aan bod en de kennis onder jongeren is beperkt (De Graaf et al., 2017). Ook de aandacht voor seksuele en genderdiversiteit schiet vaak nog te kort (bron o.a.: onderzoek COC Youth Council). Jongeren zoeken zelfstandig online informatie over relaties en seksualiteit, maar nog niet alle jongeren zijn bekend met betrouwbare kanalen (De Graaf et al., 2017). Tot slot zijn er bepaalde groepen (licht verstandelijk beperkt, jongeren met migrantenachtergrond, LHBT) die extra aandacht behoeven (De Graaf et al., 2017).

Kortom: seksuele vorming in Nederland kan beter. Er zijn kwalitatief hoogwaardige en erkende interventies waarin alle relevante thema's aan bod komen. Deze worden echter nog onvoldoende gebruikt. Meer structurele aandacht is nodig. Het is daarnaast van belang dat alle jongeren de school als een veilige plek ervaren waar zij zichzelf kunnen zijn. Aandacht voor het respectvol omgaan met seksualiteit en seksuele diversiteit draagt bij aan een sociaal veiliger schoolklimaat.

Doelstelling

De belangrijkste doelstelling van seksuele en relationele vorming is kinderen en jongeren ondersteunen bij hun seksuele ontwikkeling en hen leren seksueel verantwoorde keuzen te maken. Het doel van het bevorderen van respect voor seksuele diversiteit is om een positieve, niet-onderhandelbare sociale norm over te brengen, uit te dragen en te handhaven waarbij een ieder wordt geaccepteerd, ongeacht seksuele oriëntatie, genderidentiteit en geslachtskenmerken. Uiteindelijk draagt dit bij aan een respectvolle samenleving en een veilig en prettig leefklimaat.

Europese Richtlijn seksuele vorming

De WHO en BZgA hebben met andere Europese experts een richtlijn ontwikkeld waarin de doelen, principes en uitgangspunten van seksuele vorming zijn beschreven. In een overzichtelijke matrix staan op leerling niveau wat ze in welke fase moeten weten, vinden en kunnen op terrein van relaties en seksualiteit. Deze richtlijn helpt de school bij het maken van keuzes in onderwijsmethoden en de inrichting van seksuele vorming in het onderwijs. De richtlijn wordt als bijlage bij deze notitie toegevoegd.

- [De richtlijn seksuele vorming](#)

SLO Leerplankader Sport, bewegen en gezonde leefstijl

Het is belangrijk dat kinderen en jongeren van 0 tot 24 jaar leren zelf weloverwogen keuzes maken ten aanzien van hun leefstijl, ook op het gebied van relaties en seksualiteit. Het leerplankader beschrijft wat zij daarvoor moeten weten, kunnen en doen. Het SLO heeft het leerplankader ontwikkeld, waarbij zij bij het onderdeel Relaties en seksualiteit hebben samengewerkt met Rutgers en Soa Aids Nederland. In dit onderdeel staan vier thema's centraal: lichamelijke ontwikkeling en zelfbeeld, intieme relaties, voortplanting, gezinsvorming en anticonceptie en seksualiteit. Het leerplankader kan scholen behulpzaam zijn bij het vormgeven van beleid, programma's en leerplannen

- [Leerplankader Sport, bewegen en gezonde leefstijl, onderdeel Relaties en Seksualiteit](#)

Leerplanvoorstel Seksualiteit en seksuele diversiteit in de kerndoelen

Het leerplanvoorstel van het ministerie van Onderwijs biedt leraren en scholen meer houvast als het gaat om seksualiteit en seksuele diversiteit. Er is een toelichting geschreven op het kerndoel en de begrippen seksualiteit, diversiteit en seksuele diversiteit worden uitgelegd. Dit biedt kader en laat zien hoe je hieraan invulling kunt geven. Er wordt ook een link gemaakt met het brede begrip sociale veiligheid op school en het thema burgerschap.

- [Leerplanvoorstel Seksualiteit en seksuele diversiteit in de kerndoelen](#)

Leerlijn seksuele en relationele vorming (voortgezet) speciaal onderwijs

Rutgers en de CED-Groep hebben in 2015 op basis van de vertaalde matrix uit 'Standards for Sexuality Education in Europe' een leerlijn seksuele vorming voor het (voortgezet) speciaal onderwijs gemaakt. De leerlijnen zijn ontwikkeld in samenspraak met experts en leraren uit het veld. In de leerlijnen wordt per niveau beschreven wat leerlingen moeten weten, vinden en

kunnen op het terrein van relaties en seksualiteit. De leerlijn helpt scholen bij het doel- en planmatig vormgeven van lessen seksuele vorming. De leerlijn seksuele vorming bestaat uit vijf thema's: lichamelijke ontwikkeling en lichaamsbeeld; voortplanting; relatievorming en seksuele diversiteit; (online) seksueel gedrag en weerbaarheid; veilige seks.

- [Leerlijn seksuele vorming SO ZML en Leerlijn seksuele vorming VSO](#)

Seksualiteit en seksuele diversiteit van kerndoel naar curriculum

Het kerndoel seksualiteit en seksuele diversiteit is breder dan veel mensen denken. Ter inspiratie en voor de uitwerking van het thema relationele en seksuele vorming hebben we een compacte lijst gemaakt met relevante onderwerpen, waarbij we de thema's naar de vier ontwikkelteams hebben opgedeeld. Deze onderwerpen komen overeen met het SLO leerplankader.

Thema	Inhoud	Onder te brengen bij
1. Seksuele rechten en seksuele moraal	<ul style="list-style-type: none"> • Seksuele rechten kennen en weten wat deze betekenen voor je eigen leven • Erkennen dat bijna iedereen een seksueel wezen is en het recht heeft zijn of haar seksualiteit (inclusief aseksualiteit) op een eigen manier en in eigen tempo te ontdekken en te uiten op het moment dat hij/zij daar aan toe is • Reflectie op eigen waarden en normen ten aanzien van seksualiteit en relaties 	Burgerschap Mens en Maatschappij
2. Gendergelijkheid en gendernormen	<ul style="list-style-type: none"> • Bewustzijn van maatschappelijke rolverwachtingen en stereotype beelden van jongens en meisjes ten aanzien van relaties en seks • Bewustzijn dat ieder mens een genderidentiteit, genderexpressie en geslachtskenmerken heeft, reflectie op de eigen genderidentiteit, -expressie en geslachtskenmerken • Reflectie op gelijkwaardige en respectvolle partnerrelaties, en van gelijkwaardige man- en vrouwverhoudingen binnen relaties • Een standpunt innemen ten aanzien van gendernormen 	Burgerschap Mens en Maatschappij
3. Respect voor seksuele en culturele diversiteit	<ul style="list-style-type: none"> • Bewustzijn dat ieder mens een seksuele oriëntatie en genderidentiteit heeft, dat er verschillende seksuele oriëntaties en belevingen zijn (hetero, lesbisch, homo, bi, etc.) dat er verschillende genderidentiteiten zijn (cis-gender, transgender, non-binair, etc.) en dat er verschillen zijn in geslachtskenmerken. 	Mens en Maatschappij Burgerschap

	<ul style="list-style-type: none"> • Bewustzijn van culturele en religieuze verschillen in opvattingen ten aanzien van seksualiteit • (Her)kennen en accepteren van diversiteit in seksuele beleving, gedrag, oriëntatie en genderidentiteit • Stellen van een positieve sociale norm waarbij iedereen wordt geaccepteerd, ongeacht seksuele oriëntatie, genderidentiteit en geslachtskenmerken 	
4. Seksueel plezier en seksuele weerbaarheid	<ul style="list-style-type: none"> • Bewustzijn van eigen wensen en dat je je eigen tempo in seksuele carrière mag bepalen • Kennis van seksuele opwinding en fysiologie, bij mannen en vrouwen • Bewustzijn dat voor plezierige seks belangrijk is dat je het allebei wilt (consent), dat je het veilig doet en dat je je er prettig bij voelt • Weerbaar zijn in situaties waarin seks niet veilig, niet prettig of ongewenst is; hoe je ongewenste en onprettige seks kunt weigeren (online en offline) • Leren grenzen van anderen te respecteren. • Bewustzijn en kennis van bovenstaande zaken in niet-heteroseksuele relaties 	<p>Burgerschap</p> <p>Mens en Natuur</p> <p>Mens en Maatschappij</p>
5. Seks online en in de media	<ul style="list-style-type: none"> • Bewustzijn hoe je verantwoord kunt omgaan met seksueel getinte beelden op internet en mobiele telefoon • Beschrijven dat er verschil is tussen seks in de realiteit en seks in de media • Kritisch kijken naar ideale en geseksualiseerde lichaamsbeelden in de media en reflecteren op de invloed hiervan op mijn eigen zelfbeeld 	Digitale geletterdheid
6. Relaties	<ul style="list-style-type: none"> • Weten dat er verschillende soorten (heteroseksuele en niet-heteroseksuele) relaties bestaan en hoe je partnerrelaties kunt opbouwen en onderhouden • Bewustzijn hoe je in een partnerrelatie rekening houdt met behoefte aan autonomie, verbondenheid en wederkerigheid • Een positieve attitude laten zien ten aanzien van diversiteit in relaties en afwijzen van ongelijkwaardigheid, geweld en dwang in relaties 	<p>Burgerschap</p> <p>Mens en Maatschappij</p>
7. Lichamelijke ontwikkeling en zelfbeeld	<ul style="list-style-type: none"> • Weten welke lichamelijke en emotionele veranderingen plaatsvinden tijdens de puberteit • Accepteren dat er diversiteit is in lichaamsbouw, lichaamskenmerken en geslachtskenmerken en dat iemands 	<p>Mens en Natuur</p> <p>Digitale geletterdheid</p>

	<p>geslachtskenmerken anders kunnen zijn dan zijn of haar genderidentiteit of -expressie.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Reflecteren op de invloed van media en andere actoren (zoals leeftijdgenoten) op eigen zelfbeeld 	
8. Voortplanting en gezinsplanning	<ul style="list-style-type: none"> • Bewustzijn dat er culturele en religieuze verschillen zijn in gedachten over kinderen krijgen, gezinsgrootte, moederschap/vaderschap, geboorteregeling en anticonceptie • Voor- en nadelen kennen van verschillende anticonceptiemethoden en weten hoe je ze effectief gebruikt • Onderschrijven dat zowel jongens als meisjes verantwoordelijk zijn voor anticonceptie (inclusief condooms) • Erkennen dat het belangrijk is om na te denken over anticonceptie voordat je seksueel actief wordt en weten wat je kunt doen na onveilige seks (morning-afterpil) • Bewustzijn welke keuzes er zijn als een meisje ongewenst of onbedoeld zwanger is (kind krijgen, abortus, kind afstaan) • Bewustzijn van verantwoordelijkheden die het hebben van kinderen met zich meebrengt en eigen afweging maken van voor- en nadelen van jong ouderschap • Kennis van verschillende samenlevingsvormen en hoe mannen- en vrouwenstellen samen kinderen kunnen krijgen. 	<p>Burgerschap</p> <p>Mens en Natuur</p> <p>Mens en Maatschappij</p>
9. Seksuele risico's	<ul style="list-style-type: none"> • Bewustzijn van veilige en onveilige seks in heteroseksuele en niet-heteroseksuele relaties en gevolgen van onveilige seks (soa en ongewenste zwangerschap) • In staat zijn om condooms te kopen, te gebruiken en te bespreken • Kennis over verschillende soorten voorbehoedsmiddelen en bescherming tegen soa (waaronder bijv. ook PrEP) • Weten welke subtiele vormen van seksuele dwang en druk kunnen leiden tot seksueel grensoverschrijdend gedrag • Weten hoe alcohol en middelengebruik kan doorwerken op onveilig of grensoverschrijdend gedrag • Weten welk seksueel gedrag wel of niet toelaatbaar of strafbaar is (sexting, kinderporno, grooming, seksuele grensoverschrijding) 	<p>Mens en Natuur</p> <p>Burgerschap</p> <p>Mens en Maatschappij</p> <p>Digitale geletterdheid</p>
10. Informatie en hulp	<ul style="list-style-type: none"> • Om hulp kunnen vragen bij niet-prettige situaties en slechte geheimen 	<p>Burgerschap</p>

	<ul style="list-style-type: none"> • Informatie en (digitale) hulp kunnen vinden bij ongewenste of onveilige seksuele contacten, aanrakingen, handelingen • Informatie en (digitale) hulp kunnen vinden bij problemen op vlak van relaties, zelfbeeld, seksuele oriëntatie, gender identiteit en – expressie en geslachtskenmerken	Mens en Maatschappij Digitale geletterdheid
--	---	--